שוויון במרחב

הצעות יישומיות להתמודדות עם תופעת הדרת הנשים בישראל

הארגונים החתומים על הדו״ח:

אג׳נדה- המרכז הישראלי לאסטרטגיה תקשורתית | איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות תקיפה מינית | אלול | אנשים- התנועה לקידום שוויון בישראל | האגודה לזכויות האזרח בישראל | בינה | הלל באוניברסיטה העברית בירושלים | הוויה- טקס ישראלי | הופכות את היוצרות | המרכז הרפורמי לדת ומדינה | הקשת הדמוקרטית המזרחית | התנועה המסורתית | התנועה הרפורמית | ויצו | מרכז לקידום נשים מכון ון ליר | חידו״ש לחופש דת ושוויון | י״ב בחשון | תנועת ירושלמים | ישראל חופשית | כן- כח נשים | מבוי סתום | מכון שלום הרטמן | ממזרח שמש | מרחב- מועצת רבנים חילוניים בישראל | מרכז רקמן | מתפקדות- הלובי לשוויון בין המינים | נשות הכותל | פועלות ברשת | פרלמנט נשים | קולך- פורום נשים דתיות | שי״ן- התנועה לשוויון ייצוג נשים | שתיל | תודעה- העמותה למען נפגעות תעשיית המין | תמורה- המרכז המשפטי למניעת אפלייה | תמורה- יהדות ישראלית

דו״ח זה הופק הודות לתמיכתם הנדיבה של שותפינו בפרויקט:

Greater Miami Jewish Federation

משפחת לופטין

חותמים מחדש
SIGNING ANEW

הקרן החדשה לישראל
New Israel Fund
الصندوق الجديد لإسرائيل

שוויון במרחב

הצעות יישומיות להתמודדות עם תופעת הדרת הנשים בישראל

כתיבה: עו"ד מרים זלקינד

ייעוץ ועריכה: עו"ד רות כרמי, עו"ד ריקי שפירא-רוזנברג, המרכז הרפורמי לדת ומדינה

עריכה לשונית ותקציר: יונית נעמן

עיצוב: נעם ריבקין פנטון

ייעוץ: עו"ד אורלי ארז-לחובסקי, המרכז הרפורמי לדת ומדינה; שרון צ'רקסקי, ויצו; לורה ורטון, חברת מועצת העיר ירושלים מטעם סיעת מרצ; הרב עו"ד אורי רגב ומיכל רבינוביץ, חדו"ש; שרית השקס, ישראל חופשית; אבי דבוש, עינת רובין, שמעון מלכה, שי צ'רפנוב ועו"ד תמי קצביאן, שתי"ל.

דו"ח זה מתבסס, בין היתר, על מידע ונתונים אשר התפרסמו בדו"ח השנתי "מודרות למהדרין" של המרכז הרפורמי לדת ומדינה (ינואר, 2012).

תוכן עניינים

תקציר הדו"ח **5**

1. מבוא **9**

2. הדרת נשים בתחבורה הציבורית **12**

רקע **12**

סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא **13**

מסקנות **14**

המלצות **14**

3. הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים בחסות גופים ממשלתיים **16**

רקע **16**

סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא **16**

מקרה מבחן - הפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים בחסות משרד הבריאות: קופות חולים ואירועים ציבוריים **17**

מסקנות **18**

המלצות **18**

4. הדרת נשים והפרדה בין נשים לגברים בבתי הספד ובתי עלמין **20**

רקע **20**

סיכום דיוני הצוות הבין משרדי בנושא **20**

מסקנות **21**

המלצות **22**

5. הפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים ברשויות המקומיות **23**

רקע **23**

סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא **23**

הדרת נשים והפרדה בין נשים לגברים באירועים עירוניים 24

הפרדה בין נשים לגברים במדרכות 24

אלימות נגד נשים ברחובות 24
העלמת תמונות נשים מהמרחב הציבורי 25
מסקנות **26**
המלצות **26**
המלצות כלליות 26
המלצות פרטניות 27
6. הדרת נשים בתקשורת: רדיו קול ברמה **29**
רקע **29**
סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא **29**
מסקנות **30**
המלצות **31**
7. הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים בעסקים פרטיים **32**
רקע **32**
מסקנות **32**
המלצות **32**
8. המלצות כלליות **33**
9. סיכום **34**

תקציר הדו״ח על מדיניות ממשלה בנושא הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים בישראל

דרישות ההפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים מהמרחב הציבורי הן תופעות חדשות יחסית בחברה הישראלית. משנת 1997 הלכו והחמירו תופעות אלה בהדרגה, כשהן זולגות מתוך פלגים בדלניים בחברה החרדית אל החברה הישראלית כולה וחורגות גם מהסטנדרטים המקובלים בהלכה היהודית. בתחילת הדרך עלתה הדרישה לקווי אוטובוס מופרדים, ומנקודה זו התפשטה התופעה לאתרים רבים בחיים הציבוריים, כגון: מרפאות קופת חולים, אירועים עירוניים, כנסים, מדרכות, עסקים פרטיים וטקסים. בשלהי שנת 2011, בעקבות החשיפה התקשורתית של התופעה, החליטה ועדת השרים לקידום מעמד האישה, על הקמת צוות בין-משרדי בהובלת שרת התרבות והספורט לימור לבנת, לשם בחינת דרכים להתמודדות עם התופעה. עבודת הצוות הקיפה אמנם מגוון סוגיות הנוגעות להדרה ולהפרדה, וכמה מהמלצותיו מתוות את תחילתו של טיפול ממשלתי מכוון בנושא, אך עם זאת, מדיוני הצוות נשמטו מספר נושאים חיוניים. יתר על כן, למרות פעילותו של הצוות הבין-משרדי, תופעות ההפרדה וההדרה לא נבלמו, ונראה כי ערכי הכבוד והשוויון טרם הופנמו על ידי חלקים גדולים בציבור הישראלי.

להלן עיקרי הדו״ח של הקואליציה כנגד הדרת נשים (להלן ״הקואליציה״) שנוסדה על ידי ארגון ״שתיל״ באוקטובר 2011. הקואליציה, הכוללת ארגוני פלורליזם יהודי וארגונים פמיניסטיים, למדה את החומרים בהם דן הצוות הבין משרדי, ואף בחנה את המלצותיו ואת מידת יישומן. בדו״ח זה מוצעים צעדים קונקרטיים ואופרטיביים להתמודדות עם הרעה החולה של הדרת הנשים בישראל. מתוך התפיסה שרק מדיניות אחידה וחד משמעית של הממשלה כנגד הדרת הנשים תוביל לשינוי ועל מנת שצעדים אלה יצאו לפועל, **ראוי כי גוף ממשלתי אחד, הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, ירכז את התחום, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר**. על גוף זה יהיה מוטל לקבוע סדרי עדיפויות, להעניק סמכויות לגופי משנה (משרד הפנים, משרד המשפטים, רשויות מקומיות, שירותי דת ועוד), להקצות משאבים לפעולות נדרשות וכן לעקוב אחר יישומן של המלצות הצוות הבין-משרדי. הקואליציה סבורה כי על כל משרד ממשלתי לפרסם נהלים פנימיים מפורטים למניעתה של הדרת נשים ולטיפול בתופעות אלה ואף למנות בכל משרד גורם אחראי על אכיפת הנהלים. בנוסף, יש לפרסם הנחיות גורפות בכל משרדי הממשלה שיבהירו את החומרה שבהפרדה ובהדרה, אי-חוקיותה ואפשרויות האכיפה העומדות בפני רשויות שונות. מומלץ גם לערוך סדנאות לאוכלוסיות יעד אלה לשם הטמעת הנורמות הרצויות. הצוות הבין-משרדי קרא לערוך קמפיין תקשורתי שמטרתו הגברת המודעות הציבורית לאיסור על הדרת נשים מהמרחב הציבורי ולערך השוויון בין המינים. המלצה זו טרם יושמה וראוי כי תיושם בהקדם.

<u>הפרדה בתחבורה הציבורית</u>: חרף פסיקת בג״ץ בנושא ממאי 2011, כפיית ההפרדה בין גברים לנשים באוטובוסים נמשכת. בנוסף להמלצות הצוות הבין-משרדי בדבר הנחיות לנהגים, מנגנון

תלונות אפקטיבי ותחזוק שלטים המתריעים מפני כפיית הפרדה, קוראת הקואליציה לאסור באופן גורף עליית נוסעים מהדלת האחורית, לבצע שינוי משמעותי בסדרי התחבורה כך שיובהר לכלל הציבור כי אין עוד קווים בהם ניתן לכפות הפרדה בין המינים, ולערוך במקביל מסע הסברה נרחב בנושא.

<u>הפרדה והדרה בחסות גופים ממשלתיים</u>: דרישות צניעות פוגעניות מחלחלות בשנים האחרונות לאירועים הנערכים במסגרות ממשלתיות, דוגמת טקס הענקת פרס ממנו נעדרו נשים שזכו בפרס, והפכו זה מכבר לדבר שבשגרה, למשל במסגרת הרפואה הציבורית. הפרדה בחסות משרד ממשלתי ובמימונו, למשל בקופות חולים רבות בארץ, מעמידה נשים במצב פגיע במיוחד בין אם כצרכניות השירות הרפואי ואם כעובדות המרפאות. הקואליציה קוראת לנציבות לפרסם הנחיות מפורטות בסוגיית ההפרדה, ולהבהיר כי האיסור על הדרת נשים והפרדה בין גברים לנשים חל על <u>כל גוף ציבורי</u> ועל כל אירוע הזוכה לתמיכה ממשלתית, תוך פירוט רחב ככל הניתן של סוגי הגופים והבהרת הסנקציות שיינקטו נגד מפרי האיסור, ובכללן הפסקת התקצוב של משרדי הממשלה במידת הצורך. את ההנחיות המפורטות יש לפרסם הן במשרדי הממשלה הכפופים לנציבות והן בקרב הציבור.

<u>הפרדה בבתי הספד ובבתי עלמין</u>: הקואליציה מברכת על החלטת הצוות הבין משרדי להורות לחברות הקדישא לשים קץ להדרת הנשים בטקסי ההספד וליווי המת ומצטערת על פסיקת מועצת הרבנות הראשית, אשר עומדת בניגוד לסיכום שהושג. הקואליציה מציעה לקבוע לוח זמנים לקבלת אישורו של משרד המשפטים על אודות ההנחיות החדשות וכן מועד קרוב לפרסומן בקרב חברות הקדישא והציבור הרחב. בהנחיות אלה ייכלל האיסור המפורש על הצבת שלטים או מחיצות פיזיות המורים על הפרדה בבתי עלמין, והדרישה לכונן מנגנון מוסדר לפניות הציבור שיופעל באמצעות המשרד לשירותי דת ויטפל ביעילות בתלונות בגין חריגה מסמכות של החברה קדישא.

<u>הפרדה ברשויות המקומיות</u>: בהמלצותיה קוראת הקואליציה למשרד הפנים לנסח חוזר הנחיות מפורט לראשי הרשויות המקומיות באשר לאיסור על הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים ולהפיצו בהקדם. על החוזר לציין את שיטות האכיפה המומלצות במקרים של הפרת ההנחיות וצעדים משמעתיים מרתיעים שיינקטו נגד מפרים. בנוסף, יש לספק כתובת לתלונות הציבור על הדרה והפרדה ברשויות המקומיות ולכונן מנגנון מסודר של בחינת התלונות וטיפול מהיר בהן. על משרד הפנים להבהיר כי אין לקיים או לאשר כל אירוע עירוני הממומן או נתמך בכל דרך אחרת על ידי הרשות המקומית אם קיים חשש כי תתקיים בו הפרדה אסורה. על הרשויות המקומיות והמשטרה לפעול כנגד חסימת רחובות בפני נשים/גברים או תליית שלטים המורים על הפרדה וכנגד הצבת מחיצות והצבת סדרנים לשמירה על ההפרדה. כמו כן, יש להנחות את הרשויות המקומיות ואת המשטרה להחמיר עם המפרים את האיסור ובכלל זה להטיל קנסות עירוניים ולהעמיד לדין את האחראים. בנושא הפרסום הייעודי לחרדים, על הרשויות המקומיות להתנות את רישיונן של חברות הפרסום בתחומן בכך שלא יפלו על רקע מין.

<u>הדרת נשים בתקשורת - המקרה של רדיו קול ברמה</u>: מאז הקמתה של תחנת הרדיו "קול ברמה" לא הועסקו בה נשים כשדריות ולא הושמעו בה נשים. הצוות הבין-משרדי דן בנושא ואף ביקר בחריפות את ההסדר אליו הגיעה התחנה עם הרשות השנייה, אולם העבירה לבסוף את הנושא לבחינתו של צוות במשרד המשפטים. הקואליציה סבורה שבאין מועד להגשת המלצות הצוות או מנגנון פעולה לאחר שיוגשו, בחינה משפטית נוספת על ידי משרד המשפטים מאפשרת לתחנה להמשיך בהדרת נשים באין מפריע. לפיכך, קוראת הקואליציה להורות לתחנה לאפשר ללא שיהוי השמעת קולן של נשים ללא תנאי וסייג וללא כל הגבלה של שעות או ימים, ולרשות השנייה להפעיל סנקציות מתבקשות לנוכח התנהלות התחנה.

<u>הפרדה והדרה בעסקים פרטיים</u>: בעוד הצוות הבין-משרדי לא דן כלל בתופעה המתרחבת של הפרדה בין נשים לגברים בעסקים פרטיים, הקואליציה סבורה כי ללא דיון ציבורי בנושא ופעולה מיידית ומקיפה, דרישות ההפרדה והצניעות יילכו ויקצינו. בנוסף לדיון ולבחינת דרכים למיגור התופעה, יש לקיים קמפיין ממשלתי ובמסגרתו לעודד אכיפה אזרחית ולהדגיש את האפשרות לתבוע לפי חוק איסור אפליה גם בגין הדרה והפרדה בעסקים פרטיים.

1. מבוא

"השוטר הגיע... כדי לשאול אותי אם אני מוכנה לכבד אותם ולעבור לשבת בחלקו האחורי של האוטובוס. הוא חזר על השאלה פעמיים. הוא גם היה הראשון שפנה אלי ודיבר אתי במשך כל הזמן הזה. עניתי לו שכיבדתי אותם מספיק... ושאני לא יכולה להשפיל את עצמי כדי לכבד מישהו אחר. ***הם צריכים לשאול את עצמם כיצד ייתכן שהשפלת אישה מכבדת אותם."***

(מתוך מאמר דעה של טניה רוזנבליט שפורסם ב-ynet ביי18.12.11.)

ביום 13.12.11, בעקבות חשיפה תקשורתית רחבת-היקף של תופעת ההדרה של נשים ברחבי הארץ, החליטה ועדת השרים לקידום מעמד האישה, בראשות שרת התרבות והספורט לימור לבנת, על הקמת צוות בין-משרדי בהובלת השרה לבנת, אשר יבחן דרכים להתמודדות עם מופעים שונים של הפרדה בין נשים לגברים ושל הדרת נשים מהמרחב הציבורי בישראל. ההחלטה על הקמת הצוות קיבלה תוקף של החלטת ממשלה ביום 29.12.11. הצוות כלל גם את שר המדע והטכנולוגיה, ח"כ דניאל הרשקוביץ, נציגי רשויות ממשלתיות, ארגונים חברתיים ופמיניסטיים וכן נציגות ונציגי ציבור רבים. ביום 11.3.12 פורסמו המלצות הצוות.

פעילותו של הצוות הבין-משרדי ראויה לשבחים בהיותה הניסיון הממסדי הראשון להתמודד עם תופעת ההפרדה בין נשים לגברים והדרת הנשים מהמרחב הציבורי. עבודת הצוות הקיפה אמנם מגוון סוגיות הנוגעות להדרה ולהפרדה, וכמה מהמלצותיו מתוות את תחילתו של טיפול ממשלתי מכוון בנושא, אך עם זאת, מדיוני הצוות נשמטו מספר נושאים חיוניים. הצוות עסק בהפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים במסגרת טקסים ממשלתיים ובתחומי בתי עלמין, תחבורה ציבורית, רשויות מקומיות ובתקשורת. חלק מהתופעות נידונו באופן חלקי בלבד וההפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים במרפאות קופות החולים ובעסקים פרטיים לא נידונו כלל. בנוסף, נושא הדרת הנשים וההפרדה בין גברים לנשים ברשויות המקומיות, המהווה חלק מרכזי ביותר בהתפשטות התופעה בישראל, נידון אמנם בישיבות הצוות אך נעדר מההמלצות הסופיות ולפיכך לא הותוותה מדיניות שתביא למיגורו. גם נושא הדרת הנשים בצה"ל נעדר כליל מדיוני הצוות וכל שכן מהמלצותיו. לבסוף, ההמלצות אינן כוללות לוחות זמנים לפרסום המסקנות ושאלת המעקב אחריהן לא הוסדרה.

דרישות ההפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים מהמרחב הציבורי הן תופעות חדשות יחסית בחברה הישראלית. ניצנים ראשונים של תופעת ההפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים ניתן למצוא עוד במאבקן של נשות הכותל לפני כ-23 שנים. תופעות אלו התרחבו בשנת 1997 ומאז הלכו והחמירו בהדרגה כשהן זולגות מתוך פלגים בדלניים בחברה החרדית אל החברה

הישראלית כולה וחורגות גם מהסטנדרטים המקובלים בהלכה היהודית. כך, בתחילת הדרך עלתה הדרישה לקווי אוטובוס מופרדים, ומנקודה זו הלכה התופעה והתפשטה לשלוחות ואתרים רבים של החיים הציבוריים, כגון: מרפאות קופת חולים, אירועים עירוניים, כנסים, מדרכות, עסקים פרטיים וטקסים. אם בתחילה הסתכמו הדרישות בהפרדה פיזית בין גברים לנשים, כשהגברים בקדמת המרחב ואילו הנשים בירכתיו, הרי שלקראת שנת 2012 הגיעו דרישות ההפרדה לממדים חסרי תקדים, כאשר לעיתים קרובות נשים מודרות כליל מהמרחב הציבורי אם בהגבלות על השמעת קולן ואם בהגבלות על נראותן.[i] במקביל להחמרה שחלה בתופעת ההפרדה, החלו נשמעים קולות רבים מקרב הציבור החרדי והדתי המתנגדים להדרה ולהפרדה ורואים בהן הקצנה מיותרת וכפייה של מיעוט קיצוני וקולני על הרוב הדומם.[ii] בחלקים נרחבים בציבור, הדתי והחילוני כאחד, מתבססת ההבנה כי תיחום של המרחב הציבורי בישראל כך שבחלקים מסוימים ממנו יונהג משטר הפרדה לחרדים הוא אינו ישים ובלתי ראוי. על המרחב הציבורי במדינה ליברלית לשקף את ערכי החירות והשוויון ולהיות נגיש לכל בצורה שווה. לנוכח ההחמרה המתגברת בקביעת נורמות של "צניעות", נראה כי היעדר פעולה נחושה ומקיפה לעצירת תופעות ההפרדה וההדרה, לא רק תשמר את המצב הנוכחי אלא אף תתרום להקצנה נוספת ביחס לנשים בחברה הישראלית.

אפליה על רקע קבוצתי, ובכללה אפליה בשל מין, משפילה את קורבנה וחותרת תחת חופש הבחירה וחופש הפעולה האוטונומי של הפרט.[iii] המסר המועבר באמצעותה הוא שערבוב בין המינים הוא פסול וכי הצורך בהפרדה נובע מתכונה נחותה הטבועה בנשים.[iv] יתר על כן, הבחנה בין נשים לגברים במרחב הציבורי במקום שאין ביניהם שונות רלבנטית, פוגעת בזכות לשוויון שהיא מערכי היסוד של החברה הישראלית. בית המשפט העליון קבע זה מכבר כי אפליה על רקע קבוצתי (כמו מין) סותרת את חוק יסוד כבוד האדם וחירותו בין אם טמונה בה השפלה לפרט ובין אם היא שוללת את חופש הבחירה והפעולה האוטונומי שלו.[v]

עקרון השוויון זכה גם לעיגון מפורש בחוק איסור אפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000 (להלן "חוק איסור אפליה"). החוק קובע כי: "*מי שעיסוקו בהספקת מוצר או שירות ציבורי או בהפעלת מקום ציבורי, לא יפלה בהספקת המוצר או השירות הציבורי במתן כניסה למקום ציבורי או במתן שירות למקום ציבורי, מחמת גזע, דת או קבוצה דתית, לאום, ארץ מוצא, **מין**, נטיה מינית...*".[vi] בחוק אמנם קבוע חריג המאפשר הפרדה בין נשים לגברים, אלא שתחולתו מצומצמת ביותר והוא מיועד בעיקר לפעילות גופנית שמעצם אופייה ומהותה עשויה להצדיק הפרדה, כמו בשירותים ציבוריים או בבריכות שחיה וכן בפעולות תרבותיות במגזר החרדי, ולא לשירותים שונים הניתנים בקהילה או לחנויות פרטיות.[vii]

הדו"ח שלהלן מוגש על ידי הקואליציה כנגד הדרת נשים (להלן "הקואליציה"). הקואליציה נוסדה על ידי ארגון "שתיל" בשלהי חודש אוקטובר 2011 והיא כוללת ארגוני פלורליזם יהודי וארגונים פמיניסטיים אשר התאגדו במטרה להעלות למודעות את תופעת הדרת הנשים בישראל ולפעול למיגורה. דו"ח זה סוקר מגוון של הדרות נשים בהקשר הדתי, בתחומים שלהערכתנו הם

בעלי חשיבות ונראות מיוחדת בציבוריות הישראלית. בכל תחום יוצגו מקרים חמורים במיוחד של הפרדה והדרה, עמדת הצוות הבין-משרדי בנושא והמלצותיו ולבסוף - מסקנות הקואליציה והמלצותיה בנידון. הדו״ח נחתם בפרק מסקנות כלליות בעלות חשיבות כלל-מערכתית.

הדו״ח שלהלן מבוסס על נתונים שנאספו במרכז הרפורמי לדת ומדינה ופורסמו על ידו בשנים 2010 ו-2011 במסגרת דו״ח ״מודרות למהדרין - הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים במרחב הציבורי בישראל״. המרכז הרפורמי לדת ומדינה עוקב אחר דרישות ההפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי מזה שנים ואף הגיש את העתירה המרכזית בעניין ההפרדה המגדרית בתחבורה הציבורית בישראל.

בתשתית הדו״ח שלהלן מצויים גם נתונים שנאספו בארגוני פלורליזם יהודי וארגונים פמיניסטיים ובקואליציה כנגד הדרת נשים, לרבות נתונים ודו״חות רשמיים, פרוטוקולים מישיבות הצוות הבין-משרדי, חליפת מכתבים של הקואליציה עם משרדי ממשלה, רשויות מקומיות וגורמים נוספים וכן על פרסומים בכלי התקשורת.

תופעות של הדרת נשים, אפלייתן ואיום על בטחונן, אינן ייחודיות לאוכלוסיות חרדיות ודתיות בישראל. במגזרים אחרים מתבטאות תופעות אלה בכך שנשים מודרות ממוקדי קבלת החלטות ומנראות ציבורית- תקשורתית, מופלות בשוק העבודה וסובלות מהטרדות מיניות ואלימות בשל מינן. לצד כל אלו ניתן גם למנות את אי השוויון המובנה בתוך דיני המשפחה בישראל כמקור משמעותי להדרה ופגיעה בנשים. יחד עם זאת, דו״ח זה יצמצם את הדיון בתופעה של הדרת הנשים וההפרדה בין גברים לנשים להיבטים הייחודיים לקשר בין דת ומדינה בישראל. בחירה זו נובעת מכך שזהו המנדט שניתן לצוות בראשות השרה לבנת, אשר בהמלצותיו עוסק דו״ח זה, וכן מתוקף ייחודיותו של המפגש בין פלורליזם לפמיניזם המתקיים בסוגיה דנן. יש לציין, כי הדו״ח לא יסקר את ההדרה והפגיעה בנשים הכרוכה בשאלות של דיני המשפחה בישראל, וזאת בשל מורכבותו של נושא זה והעובדה כי הסוגיה לא נדונה כלל בדיוני הצוות הבין-משרדי. הדו״ח גם לא יבחן את סוגיית ההדרה והפרדה בין נשים לגברים בצה״ל, הן משום שוועדת לבנת בחרה שלא לדון בנושא כלל ועל כן אין בנמצא המלצות אליהן יוכל דו״ח זה להתייחס, והן בשל רוחב היריעה של הנושא, המצריך דיון נפרד.

לדעתנו, אין בכוחן של המלצות הצוות הבין-משרדי לבלום את ההפרדה ההולכת ומתרחבת בין נשים לגברים במרחב הציבורי ואת הדרת הנשים המחריפה. מטרת דו״ח זה היא להציע מסגרת משלימה המספקת צעדים קונקרטיים ואופרטיביים להתמודדות עם רעה חולה זו. על מנת שצעדים אלה אכן ייושמו, ראוי כי גוף ממשלתי אחד ירכז את התחום ויוודא שהמלצות הצוות הבין-משרדי והמלצות דו״ח זה אמנם מתבצעות ואינן נותרות בגדר ״אות מתה״. לדעתנו, הגוף המתאים ביותר לתפקיד זה הוא הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, או כל גוף ממשלתי מקצועי אחר.

2. הדרת נשים בתחבורה הציבורית

רקע

בשנת 1997 החלו חברות התחבורה הציבורית ובראשן "אגד" להפעיל קווי אוטובוס ייחודיים עבור הציבור החרדי (להלן: "קווי ההפרדה"). בקווים אלו נדרשות נשים לעלות מהדלת האחורית ואילו גברים מהדלת הקדמית, ובהתאם סידור הישיבה במהלך הנסיעה הוא כזה שנשים נדרשות לשבת בחלק האחורי של האוטובוס ואילו גברים בחלקו הקדמי. עם השנים התפשטה התופעה,[viii] ונכון לכתיבת דו"ח זה פועלים ברחבי הארץ עשרות קווים עירוניים ובינעירוניים במתכונת זו. בקווי ההפרדה עלות הנסיעה זולה משמעותית מבקווים ציבוריים רגילים ולעיתים נדרשות הנוסעות בהן ללבוש לבוש צנוע. התנגדות מצד אישה לכללי הישיבה והלבוש בקווי ההפרדה נתקלת לעיתים קרובות באלימות מילולית, איומים, הטרדות וקללות מצד הנוסעים האחרים. במקרים ספורים גלשה האלימות המילולית גם לאלימות פיזית נגד נוסעות שלא צייתו לכללי הצניעות.[ix]

בסופו של מאבק חברתי ומשפטי ממושך, הוגשה עתירה לבית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ מטעם המרכז הרפורמי לדת ומדינה (אז המרכז לפלורליזם יהודי) נגד קווי ההפרדה, ובמאי 2011 ניתן פסק הדין.[x] בית המשפט קבע כי ההסדר המונהג בקווי ההפרדה, וכן כל הסדר אחר המחייב הפרדה בין גברים ונשים בתחבורה הציבורית, אסורים על פי חוק. לנוכח קביעה זו, ציין בית המשפט כי כפיית ההפרדה על נשים בתחבורה הציבורית פותחת פתח לתביעות על פי חוק איסור אפליה בגין עוולות נזיקיות ובגין פגיעה בזכויות חוקתיות. כמו כן, נקבע כי על המדינה לנקוט באמצעים של פיקוח מנהלי על התחבורה הציבורית, לשקול את ביטול הפעלתם של קווים בהם אירעו גילויי כפיה או אלימות ובמקרים המתאימים לפתוח בהליכים פליליים ולהגיש כתבי אישום בגין כפיית הפרדה על נשים בתחבורה הציבורית. עוד נקבע כי פסק הדין יכול להיות רלבנטי גם לרכבת הקלה ולמקומות אחרים.[xi]

בפסק הדין הורה בית המשפט על שורת פעולות שמטרתן למנוע את ההפרדה הכפויה באוטובוסים ובכללן פרסום שלטים באוטובוסים המדגישים את זכותן/ם של הנוסעות/ים לשבת באשר יחפצו ומבהירים כי הפרת זכות זו מהווה עבירה פלילית; פרסום מודעות בעיתונות על ביטול הסדרי ההפרדה והדרכת נהגי אוטובוסים בדבר חובתם להגן על זכויות הנוסעות.[xii] באשר לפתיחת הדלת האחורית בכדי לאפשר עלייתן של נוסעות, נקבעה תקופת מבחן בת שנה (שהסתיימה בפברואר 2012) שנועדה לבחון האם פתיחת הדלת האחורית מובילה להפרדה כפויה באוטובוסים. הוחלט כי לאחר תקופת המבחן ישקול שר התחבורה האם לאפשר לחברות האוטובוסים להמשיך ולפתוח את כל דלתות האוטובוס לעליית נוסעים או להורות על סגירת הדלת האחורית לעליית נוסעים.[xiii] עד כה לא פרסם שר התחבורה את מסקנותיו בעקבות שנת המבחן.

סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא

במהלך דיוני הצוות הבין-משרדי הציגה עו"ד אורלי ארז-לחובסקי, נציגת המרכז הרפורמי לדת ומדינה, את ממצאי המרכז בעניין יישומו של פסק הדין האוסר על כפיית הפרדה באוטובוסים. מהממצאים עולה כי תופעת ההפרדה בקווים נמשכת גם לאחר הכרעת בג"ץ. כך, מתוך 101 נסיעות מבחן שערך המרכז הרפורמי בשנת 2011, ב-65 נסיעות העירו לאישה שישבה בחלקו הקדמי של האוטובוס או ניסתה לעלות מהדלת הקדמית. ב-22 מנסיעות אלה לקחו הנהגים חלק באכיפת ההפרדה או ננקטה אלימות מילולית כלפי נוסעות שלא צייתו לכללים.[xiv] עוד עלה מבדיקת המרכז הרפורמי לדת ומדינה, כי בניגוד לפסק הדין המורה לנהגים להגן על זכויות הנוסעות, הנהגים הונחו בידי "אגד" לא להתערב במחלוקות הפורצות בין נוסעות/ים בגין דרישות הפרדה.[xv] בנוסף לממצאי המרכז הרפורמי לדת ומדינה, כחצי שנה בלבד לאחר מתן פסק הדין התפרסם בכלי התקשורת סיפורה של טניה רוזנבליט אשר ספגה הערות והטרדות מילוליות קשות בקו אוטובוס בין-עירוני בו נסעה, בשל סירובה להיענות לדרישת הנוסעים ולשבת בחלק האחורי.[xvi]

גם עו"ד ריקי שפירא, עובדת המרכז הרפורמי לדת ומדינה וחברת הוועד המנהל בארגון "קולך", הציגה בפני הצוות הבין-משרדי בדיקה שערך הארגון ממנה עולה כי בחלק מקווי האוטובוס בהם מתאפשרת עלייה מהדלת האחורית, תמיד מתקיימת בשל כך הפרדה. לאור זאת המליץ הארגון על סגירת הדלתות האחוריות בקווים אלה, ולהמלצה הצטרפו שר המדע והטכנולוגיה דניאל הרשקוביץ והמרכז הרפורמי לדת ומדינה. האחרונים טענו כי פתיחת שתי הדלתות מרתיעה נשים חרדיות מלשבת בקדמת האוטובוס. בישיבת הצוות הבין-משרדי שנערכה ביום 4.1.12 הצהירה השרה לבנת כי *"יש לשקול מתן הוראה של סגירת הדלת האחורית לעליית נוסעים בכלל האוטובוסים ובעיקר באוטובוסים שנהוגה בהם פרקטיקה זו"*. השרה הודיעה עוד כי היא שוקלת להזמין את שר התחבורה לישיבה מיוחדת בנושא ולהציג בפניו את הממצאים שעלו בדיוני הצוות. ברם, ישיבה משותפת עם שר התחבורה לא התקיימה ומשכך החליט הצוות לא להכריע בנידון, ולהמתין למסקנות שר התחבורה שאמורות היו להתפרסם עם תום תקופת הבדיקה שנקבעה על ידי בית המשפט העליון בבג"ץ שהגיש המרכז הרפורמי לדת ומדינה. נכון לעת כתיבת שורות אלו ביולי 2012, טרם התפרסמו המסקנות.

הצוות הבין-משרדי המליץ להקים קו חם מיוחד לפניות נשים המוטרדות במהלך נסיעה בתחבורה הציבורית ולהפיץ את דבר קיומו ברבים/ות, לחייב את חברות התחבורה להתקין שלטים שאינם ברי הסרה אשר יקבעו כי לכל נוסע/ת הזכות לשבת בכל מקום שי/תחפוץ, ולוודא מעת לעת את שלמותם וכן לפרסם הנחיות שיורו לנהגי האוטובוסים להגן על זכותן/ם של הנוסעות/ים לבחור מקום ישיבה כרצונן/ם. עוד הצהיר הצוות, כי לא ימליץ על פתרונות בדבר המחירים הנמוכים הנהוגים בקווים המשרתים את המגזר החרדי, הואיל ותביעה ייצוגית שהוגשה בנושא תלויה ועומדת בפני בית המשפט.[xvii] עוד יצוין, כי בישיבתו השנייה מיום 4.1.12, הורה הצוות למשרד התחבורה לפרסם באתר האינטרנט של המשרד את זכויות הנוסעות/ים ביחס למקומות ישיבה, אולם המלצה זו לא יושמה.[xviii]

מסקנות

המלצותיו של הצוות הבין-משרדי בנושא קווי ההפרדה הדגישו, כאמור, את חשיבותו של מנגנון תלונות אפקטיבי בדמות קו חם, נתינת הנחיות לנהגים בדבר מחויבויותיהם לנוסעים/ות והצורך בתחזוק השלטים המתריעים מפני כפיית ההפרדה. עם זאת, המלצות אלה אינן מהוות מענה מספק לתופעה. בהתחשב בנתונים המדאיגים שהוצגו בפני הצוות, לפיהם חרף הפסיקה של בג"ץ בנושא, כפיית ההפרדה באוטובוסים נמשכת, וכן לאור העובדה כי תמה שנת המבחן שהוקצבה לעניין פתיחת הדלתות האחוריות, מן הראוי היה לקיים ללא דיחוי ישיבה משותפת עם שר התחבורה ולהורות על נקיטת צעדים אופרטיביים מצד משרד התחבורה לעצירת תופעת ההפרדה בין נשים לגברים בתחבורה הציבורית. ההימנעות מקבלת החלטות משמעותיות בנושא תורמת לשימור ולהנצחת המצב הקיים בו נשים מופלות, מושפלות ומוטרדות בשל מינן, כשכל חפצן הוא לנסוע בתחבורה הציבורית כאזרחיות שוות זכויות. מאז פסיקת בג"ץ, מעניק המרכז הרפורמי לדת ומדינה ייעוץ משפטי לנשים המעוניינות להגיש תביעות כנגד חברות האוטובוסים ונהגיהן בגין אפליה אסורה באוטובוסים. לאחרונה ניתנו מספר פסקי דין בבתי משפט לתביעות קטנות אשר העניקו פיצוי כספי לנשים בשל העובדה שנהג האוטובוס לא מנע את סילוקן לאחור.

המלצות

על מנת לשים קץ להפרדה בין גברים לנשים בתחבורה הציבורית, מצאה הקואליציה שבנוסף להמלצות הצוות הבין-משרדי, יש לנקוט גם בצעדים הבאים:[xix]

- **איסור על עליית נוסעים/ות מהדלת האחורית בכלל האוטובוסים.**
- **הצבת סדרניות במטרה לוודא כי ההפרדה אכן אינה מתקיימת.**
- **הגשת כתבי אישום בגין עבירה פלילית כלפי נוסעים שיבקשו לכפות הפרדה בין נשים לגברים.**
- **הטמעת ההסדרים דלעיל באמצעות הנחיות וסדנאות לעובדי/ות חברות התחבורה וכן לעובדי/ות הרשויות המקומיות ומשרדי הממשלה הרלבנטיים.**
- **ביצוע שינוי משמעותי בסדרי התחבורה כך שיובהר לכלל הציבור כי אין עוד קווים בהם ניתן לכפות הפרדה בין המינים. בקווים בהם היו בעבר שני קווים מקבילים, האחד מופרד והשני רגיל, ניתן להשיג מטרה זו באמצעות ביטול הקווים בהם היתה נהוגה הפרדה ותגבור הקווים הרגילים. ביתר הקווים בהם היתה נהוגה הפרדה יש לשנות את מספר הקו בכדי להצהיר על סיום הסדר ההפרדה.**
- **עריכת מסע הסברה נרחב בדבר ביטול קווי ההפרדה, למשל באמצעות חלוקת עלונים המבהירים את זכות הנוסעים/ות לשבת באשר יחפצו. הסדר זה חיוני במיוחד נוכח מסע פרסום כוזב המנוהל בקרב הציבור החרדי במטרה לשכנע כי הסדרי ההפרדה עודם בתוקף.**

- **פרסום באוטובוסים באמצעות מדבקות המציינות מידע בדבר האיסור על כפיית ההפרדה בין נשים לגברים <u>והמספקות כתובת לפניות</u> בגין כפיית הפרדה. בנוסף לכך יש לקבוע ולפרסם את האופן בו יטפל משרד התחבורה בתלונות שיתקבלו.**
- **מינוי הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה כאמונה על יישום ההמלצות המופיעות בפרק זה, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר.**

3. הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים בחסות גופים ממשלתיים[xx]

רקע

ביום 25.09.11 התקיים טקס של משרד הבריאות להענקת פרסים לחיבורים איכותיים בתחום הרפואה וההלכה. שתיים מהזוכות בפרס היו נשים, ואולם בטקס הענקת הפרס נתבקשו נשים, לרבות זוכות הפרס, לשבת ביציע האולם. יתרה מזו, שמן המלא של הנשים הזוכות לא הוזכר, אלא רק שם משפחתן ואף נמנע מהן להתכבד ולעלות לבמה. שתי הזוכות, פרופ׳ חני מעיין וגב׳ נעמה הולצר לא נקראו לקבל את הפרס ותחת זאת נקרא לקבל את הפרס בשמן גבר שעבד עמן. אחת מהנוכחות באירוע פנתה לארגון קולך, אשר פנה ליועץ המשפטי לממשלה בעקבות האירוע. עד לדיוני הצוות הבין-משרדי, לא נתקבלה תגובה מצד הממשלה לשאלה כיצד זה נערך אירוע ממשלתי בהפרדה ותוך הדרת הנשים הנוכחות בו, לרבות הזוכות בפרס.

סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא

בעקבות האירוע, קיים הצוות הבין-משרדי דיון בסוגיית הדרת הנשים במסגרת טקסים ממשלתיים. לדיון בוועדה זומן מנכ״ל משרד הבריאות אשר טען כי הדרת הנשים נערכה במסגרת טקס שלא התקיים במקום ממשלתי רשמי. במסגרת הדיונים הדגיש הצוות כי העמדה המאפשרת הדרת נשים במסגרת אירועים ממשלתיים אינה מקובלת עליו. בהמשך דרשה השרה לבנת כי חוזר מנכ״ל בנושא יתפרסם. בחוזר נקבע כי:

> *״נציבות שירות המדינה תראה בחומרה - ותנקוט בצעדים הנדרשים- בכל מקרה של אפליה על רקע מגדרי, כגון: תורים נפרדים לגברים ולנשים, הדרת נשים מטקסים ממלכתיים וכד׳. איסור האפליה כאמור חל בכל תחום ובכל מסגרת ממשלתית, לרבות: א. בעת מתן שירות לציבור ע״י משרד ממשלתי/יחידת סמך. ב. בתוך מתקני הממשלה ובמשרדים והיחידות הממשלתיות. ג. בטקסים ממלכתיים ובאירועים בחסות הממשלה לרבות חלוקת פרסים מטעם המדינה או במימון המדינה.״*

נוסף על הפצת החוזר נקבע בהמלצות הצוות כי נציבות שירות המדינה תפרסם הנחיות האוסרות על הדרת נשים בטקסים ממשלתיים וממלכתיים. עם זאת, ולמרות שחלפו למעלה מחודשיים מאז פרסום ההמלצות, טרם פורסמו הנחיותיה של הנציבות.

מקרה מבחן - הפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים בחסות משרד הבריאות: קופות חולים ואירועים ציבוריים

הצוות הבין-משרדי עסק בהפרדה של נשים והדרתן מטקס ממשלתי של משרד הבריאות אך לא מצא לנכון לעסוק בתופעה רחבת היקף של הפרדה בין נשים לגברים במסגרת הרפואה הציבורית ובקופות החולים בישראל, על אף שנציגות הארגונים שנכחו בוועדה הדגישו את היקף התופעה ואת חשיבות הדיון בה.

תופעות של הדרת נשים, הפרדה בין נשים לגברים והצבת דרישות צניעות פוגעניות במסגרת הרפואה הציבורית הינן חמורות במיוחד, מאחר שהמודרות במקרים אלה מצויות במצב פגיע במיוחד, אם כצרכניות השירות הרפואי ואם כעובדות המרפאות. במצבים אלה על פי רוב לא ניצבת בפני הנשים המודרות ברירה אלא לציית לדרישות הכופות עליהן הפרדה, אם ברצונן לזכות בטיפול רפואי או להמשיך להחזיק בעבודתן. זאת ועוד, במרפאות בהן נכפית הפרדה בין המינים נאלצים מטופלים/ות לוותר על ליווי ותמיכה של בני המין השני, על כל הקושי הכרוך בכך.

כך, למשל, הנהיגה קופת חולים "מאוחדת" הפרדה בין המינים בסניף שבשכונת רוממה בירושלים באמצעות שילוט המסדיר ישיבה נפרדת בחדר ההמתנה, וקופת חולים "כללית" חנכה בעיר בית שמש שתי מרפאות נפרדות, אחת לגברים ואחת לנשים. פנייה של המרכז הרפורמי לדת ומדינה להנהלת קופת חולים כללית בנושא נענתה כי הקופה עונה "על דרישות הצניעות וההפרדה" הנהוגות במגזר החרדי.[xxi]
נוסף להפרדה בין נשים לגברים, בשנים האחרונות החלו קופות החולים להציב דרישות צניעות מחמירות לנשים המבקרות בקופה ולעובדות במקום. למשל, מרפאה של קופת חולים "כללית" ברחוב שטראוס בירושלים מבקשת מלקוחותיה להגיע למקום בלבוש צנוע, ומרפאה נוספת של הקופה בטבריה הודיעה כי על הרופאות העובדות בה להתלבש בצניעות.[xxii] גם בקופת חולים "מאוחדת" במודיעין-עילית נדרשות רופאות להתלבש בצניעות, וכאשר אחת מהן מחתה נגד הנורמות הכופות, הודיעה לה ההנהלה כי עליה לציית לדרישות הצניעות או לעזוב את המרפאה.[xxiii]

כגוף המפקח על קופות החולים בישראל, משרד הבריאות קובע את המדיניות הנהוגה בהן בתחום שירותי הבריאות והרפואה ומופקד על תכנון, פיקוח בקרה, רישוי ותיאום השירותים של מערכת הבריאות. משכך, גם אם היוזמות להצרת צעדיהן של נשים ננקטו באופן פרטי על ידי קופות החולים, הרי שעל משרד הבריאות כגוף מפקח מוטלת החובה למנוע ולמגר תופעות פסולות אלה. פרט להפרדה ולהדרה השיטתיות בקופות החולים, מזה מספר שנים מתקיימים כנסים בנושא פריון וילודה מטעם מכון "פועה", הממומן בחלקו על ידי משרד הבריאות. כנסים אלה מתקיימים בהפרדה מלאה בין גברים לנשים כאשר רופאים גברים בלבד מוזמנים להרצות בהם.

בשנה האחרונה, לנוכח הכוונה להדיר רופאות מומחיות מלהרצות באירוע העוסק כולו בבריאותן של נשים, ובשל הקונוטציה המשפילה הנלווית לכך, פנתה הקואליציה לראש הממשלה ושר הבריאות בנימין נתניהו, ולמנכ"ל משרד הבריאות, פרופ' רוני גמזו, בדרישה לשנות את מתכונתו המפלה של הכנס.[xxiv] בעקבות הביקורת הציבורית, לצד פעילות של ארגונים פלורליסטיים ופמיניסטיים רבים כדוגמת "קולך", "ישראל חופשית", "הירושלמים" ו"המרכז הרפורמי לדת ומדינה", ביטלו מרבית הרופאים שהוזמנו לכנס את השתתפותם.[xxv] לנוכח אירועים חמורים אלה פרסמה ועדת האתיקה של ההסתדרות הרפואית נייר עמדה בו נקבע כי רופאים/ות לא יורשו להשתתף באירועים רפואיים או מדעיים בהם מתקיימת הדרת נשים.[xxvi]

המקרה של משרד הבריאות מהווה דוגמא אחת בלבד לכך שהפרדה בחסות משרד ממשלתי ובמימונו נעשית ברמות שונות של מעורבות ממשלתית. הצוות הבין-משרדי לא התמודד עם כלל ממדי ההדרה בהם נוטל חלק משרד הבריאות, ועסק רק בשאלת הטקסים הממלכתיים אליה נדרש בעקבות הטקס לחלוקת הפרס על חיבורים. מקרים רבים נוספים של הפרדה מגדרית המתרחשים בחסות משרדים ממשלתיים אחרים לא נידונו כלל במסגרת דיוני הוועדה.[xxvii]

מסקנות

ריבוי מקרי ההפרדה בין נשים לגברים והדרת הנשים בחסות גופים ממשלתיים שונים, מעידים הן על חומרת התופעה והן על מורכבותה. על כן, על הטיפול בתופעה להיות רחב היקף, מעמיק ונחוש. לטעמנו, המלצותיו של הצוות הבין-משרדי בתחום זה אינן ממלאות אחר דרישות אלה.

הקואליציה מחזיקה בעמדה לפיה החוזר שפורסם על ידי נציבות המדינה מנוסח באופן עמום, שכן אין בו הבהרה מספקת לגבי הצעדים שיינקטו במקרה של הדרת נשים או לגבי טיבם של "אירועים בחסות הממשלה", כלשון החוזר. ניסוח עמום זה עלול לאפשר את המשך קיומן של תופעות ההפרדה וההדרה באירועים שמעמדם אינו ברור לפי החוזר.

המלצות

- **בשל העובדה כי אירועים וטקסים ציבוריים רבים שנסקרו לעיל (כדוגמת אלו שאורגנו על ידי מכון פועה) אינם מאורגנים באופן ישיר על ידי משרדים ממשלתיים וממומנים על ידיהם באופן חלקי בלבד, על הנציבות לפרסם הנחיות מפורטות בסוגיית ההפרדה. ההנחיות מטעם הנציבות צריכות להבהיר כי האיסור על הדרת נשים והפרדה בין גברים לנשים חל על <u>כל גוף ציבורי</u> ועל כל אירוע הזוכה לתמיכה ממשלתית, תוך פירוט רחב ככל הניתן של סוגי הגופים והבהרת הסנקציות שיינקטו נגד מפרי האיסור, ובכללן הפסקת התקצוב של משרדי הממשלה במידת הצורך. את ההנחיות המפורטות יש לפרסם הן במשרדי הממשלה הכפופים לנציבות והן בקרב הציבור.**
- **יש להקים ולתחזק בנציבות מנגנון יעיל לטיפול בתלונות במקרה של הפרת האיסור על הדרת נשים או על הפרדה בין גברים לנשים.**

- **מן הראוי כי כל משרד ממשלתי ינסח הנחיות ברורות בנושא האיסור על הדרת נשים והפרדה בין גברים לנשים, ויקבע מי הגורם האחראי על אכיפת ההנחיות ומה תהיה הכתובת באותו משרד במקרה של היעדר אכיפה. על הממשלה להורות למשרדי הממשלה ליישם המלצות אלה באופן מיידי.**
- **באשר להדרת נשים בשירותי הרפואה הציבורית, יודגש כי קופות החולים בישראל פועלות לפי חוק בריאות ממלכתי ומהוות גוף ציבורי הנתון לפיקוחו של משרד הבריאות. לנוכח ריבוי מקרי ההפרדה בין המינים והצבת דרישות לבוש פוגעניות לנשים, יש להנחות את נציבות קבילות הציבור במשרד הבריאות לגבי האיסור המוחלט על הדרת נשים באמצעות ניסוח נהלים ברורים בנושא, לספק כתובת לתלונות הציבור על תופעות מעין אלה ולקבוע צעדים משמעתיים מרתיעים אשר יינקטו נגד מנהלי/ות סניפים בקופות חולים שבהן תתבצע הדרת נשים.**
- **הקואליציה סבורה כי על מנת להיאבק ביעילות בתופעת הדרת הנשים במגזר השלישי יש לקבוע מנגנון פיקוח נוסף, לפיו כחלק מבדיקת ניהולה התקין של עמותה תיבחן גם סוגיית הדרת הנשים. במידה שיימצא כי עמותה מדירה נשים או מקיימת במסגרת פעילותה אירועים בהפרדה בין גברים לנשים בניגוד לחוק, כשאין הדבר נדרש ממהות הפעילות, היא לא תקבל אישור על ניהול תקין ויוטלו עליה סנקציות בהתאם.**
- **הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר, יהיו אחראים על יישום ההמלצות המופיעות בפרק זה.**

4. הדרת נשים והפרדה בין נשים לגברים בבתי הספד ובתי עלמין

רקע

מזה תקופה ארוכה מתקיימת הדרת נשים והפרדה בין נשים לגברים בבתי עלמין ובתי הספד ברחבי הארץ. לעיתים קרובות נכפית הפרדה בין נשים לגברים ברחבת ההספדים באמצעות שלטים המורים לגברים ולנשים את מקומם, באמצעות מחיצות פיזיות (כדוגמת מעקה או גדר) או באמצעות הוראותיהם של אנשי החברה קדישא. בחלק מהמקרים אף נאסר על הנשים לשאת הספד ולומר קדיש ונמנעת מהן הכניסה אל המבנה בו מתקיים ההספד. גם במסע ההלוויה עצמו מתקיימת פעמים רבות הפרדה בין נשים לגברים, כאשר הגברים הולכים בראש המסע והנשים מאחור. במקרים מסוימים אף נאסר על הנשים לקחת חלק במסע ההלוויה והן מורשות לגשת לקבר רק בתום טקס הקבורה.

משפחות הנפטרים/ות מתקשות להתנגד לדרישות ההפרדה ולאיסורים המוטלים על נשים ליטול חלק בטקס בשל המצב הרגיש בו הן מצויות ומתוקף רצונן להימנע מעימותים בנסיבות קשות אלה. מקרים של הדרת נשים וכפיית הפרדה בין נשים לגברים תועדו בבתי עלמין ובבתי הספד בירושלים, הרצליה, פתח- תקווה, נתניה, רחובות, טבריה, יבנה, אופקים, ירוחם, מגדל העמק, קריית מלאכי ואליכין.[xxviii]

סיכום דיוני הצוות הבין משרדי בנושא

הצוות הבין-משרדי דן ממושכות בסוגיות הנוגעות להדרה בבתי עלמין, למשל בצורך להבהיר כי על פי פסיקת בג״ץ אין להותיר לרב המקומי של המועצה הדתית לקבוע את הסדרים של טקס ההלוויה וכי ההנחיות המחייבות הן הנחיותיה של הרבנות הראשית.[xxix] השר דניאל הרשקוביץ ונציג משרד המשפטים הדגישו כי סמכות החברה קדישא מוגבלת לטיפול בנפטר בלבד ולא לענייני הטקס או לאספקטים אחרים הכרוכים בליווי ובקבורה.[xxx] במהלך דיוני הצוות, עלה עוד כי קיימת בעיית אכיפה משמעותית על חברות קדישא אשר חורגות מתחום סמכותן.[xxxi]

הצוות הבין-משרדי עסק גם בשלטים המורים על הפרדה בין גברים לנשים בבתי עלמין וקבע כי יש לשקול לאסור על הצבתם.[xxxii] נציג משרד המשפטים הדגיש כי מוטב שלא להטיל על משפחות הנפטרים/ות את היוזמה האקטיבית לדרוש טקס שוויוני, משום שקיים חשש שהמשפחות יימנעו מלעמוד על זכויותיהן ולכן מוטב להקפיד על ניסוח הנחיות שיחייבו את חברה קדישא לערוך טקס שוויוני.[xxxiii]

בהמלצות הצוות הבין-משרדי נכתב כי מנכ"ל המשרד לשירותי דת, מר אביגדור אוחנה, יפרסם הנחיות מפורטות לחברות קדישא ולמועצות הדתיות המורות לאפשר לנשים להספיד את יקיריהן בטקסי קבורה וללכת אחרי ארון המת. עד לחתימת דו"ח זה לא פורסמו הנחיות אלה. עוד נקבע כי השר לשירותי דת יבקש ממועצת הרבנות הראשית פסיקה בנושא מעמד נשים בטקסי קבורה אשר תתקבל תוך 60 יום מפרסום ההמלצות. ביוני 2012 פורסמה פסיקת מועצת הרבנות הראשית שקבעה כי אין מניעה שנשים תישאנה הספד בלוויות, אך אם יש חשש לפגיעה ברגשות המשפחה, יפסוק בסוגיה רב הרשות המקומית.[xxxiv]

למרות שבמהלך ישיבות הצוות הבין-משרדי עלתה הצעה להתנות את רישיונן של חברות הקדישא בשמירה על שוויון בין המינים, קבעה השרה לבנת כי צעד זה יישקל רק אם בעתיד יתברר שהחברות ממשיכות לחרוג מסמכותן. בהמלצות לא נכללה התייחסות לשלטים המורים על הפרדה בין המינים בבתי עלמין.

מסקנות

נראה כי הצוות הבין-משרדי הקדיש תשומת לב מיוחדת לסוגיית הדרת הנשים בבתי עלמין ובתי הספד ועסק בה ביסודיות. הקואליציה מברכת על ההחלטה להורות לחברות הקדישא לשים קץ להדרת הנשים בטקסי ההספד וליווי המת ורואה בעין יפה את כוונת מנכ"ל המשרד לשירותי דת לכלול בחוזר הפונה אל חברות הקדישא סעיף המבהיר כי *"כל התנהגות שלא ברוח החוזר תובא בחשבון בחידוש הרישיון שבידם"*.[xxxv]

יחד עם זאת, הקואליציה מצרה על כך שסוגיית שלטי ההפרדה לא הוזכרה בהמלצות הצוות הבין-משרדי, אף שנידונה בפירוט רב במהלך הדיונים, ולמרות שהשרים לבנת והרשקוביץ ביקרו את התופעה בחריפות.[xxxvi] על פי עמדת הקואליציה, גם ללא דרישה מפורשת מצד החברה קדישא לעמידה נפרדת, בעצם קיומם של שלטים או מחיצות פיזיות יש כדי ציווי להפרדה בין גברים לנשים באופן המונע ממשפחות הנפטרים/ות להתנגד לה, בשל רגישות המעמד.[xxxvii]

הקואליציה מוצאת כי פסיקת מועצת הרבנות הראשית, שניתנה בעקבות המלצות הצוות הבין-משרדי, עומדת בניגוד לסיכום שהושג. כאמור, הצוות הבין-משרדי קבע כי הנחיות הרבנות הראשית <u>בלבד</u> הן שמחייבות את החברה קדישא וכי אין להותיר בידי רבני הרשויות המקומיות את הסמכות לפסוק בסוגיות הנוגעות לטקסי לוויה וקבורה.

עוד סבורה הקואליציה, כי המלצות הצוות הבין-משרדי בנושא הדרת הנשים בבתי הספד ובתי העלמין, מקיפות ככל שיהיו, אינן מספקות, בהיעדר מעקב אחר יישומן. על הצוות היה לקבוע לוח זמנים לקבלת אישורו של משרד המשפטים על אודות ההנחיות החדשות וכן מועד קרוב לפרסומן בקרב חברות הקדישא והציבור הרחב.

המלצות

- **בחוזר המנכ"ל המיועד לחברה קדישא יש לאסור במפורש הצבת שלטים או מחיצות פיזיות המורים על הפרדה בבתי עלמין.**
- **יש להורות למועצת הרבנות הראשית לתקן את הפסיקה העוסקת במעמדן של נשים בטקס הקבורה בהתאם להסכמה שהושגה בצוות הבין-משרדי ולקבוע במפורש כי לרבני הרשויות המקומיות אין סמכות לפסוק בשאלות הלכתיות הנוגעות לטקס הקבורה.**
- **יש לכונן מנגנון מוסדר לפניות הציבור שיופעל באמצעות המשרד לשירותי דת ויטפל ביעילות בתלונות בגין חריגה מסמכות של החברה קדישא.**
- **על מנכ"ל המשרד לשירותי דת לפרסם ללא דיחוי את ההנחיות לחברה קדישא ולמועצות הדתיות בדבר מעמדן של נשים בטקסי קבורה.**
- **הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר, יהיו אחראים על יישום ההמלצות המופיעות בפרק זה.**

5. הפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים ברשויות המקומיות

רקע

סקירה של מקרי ההפרדה בין גברים לנשים ומקרי הדרת הנשים, שתועדו בדו"חות "מודרות למהדרין" שפרסם המרכז הרפורמי לדת ומדינה החל משנת 2011, מעלה כי חלק ניכר מאירועי ההפרדה וההדרה התרחש במסגרתן של הרשויות המקומיות בישראל. במקרים רבים אין ראשי הרשויות המקומיות פועלים למיגור התופעות בתחומם ולעיתים הם אף נוטלים חלק נכבד ביוזמות ההפרדה וההדרה.

בדומה לממונים על המאבק בתופעת הדרת הנשים בשלטון המקומי, גם משרדי הממשלה הנושאים באחריות להתנהלות הרשויות המקומיות, כדוגמת משרד הפנים, נמנעים מפעולה ובכך מאפשרים את המשך ההקצנה.[xxxviii]

סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא

במשך מספר ישיבות דן הצוות הבין-משרדי בתופעות של הדרת נשים ברשויות המקומיות והתייחס לתופעות רבות של הדרת נשים כגון הפרדה במדרכות, בתורים, באירועים עירוניים, וכן באמצעות השחתת פרסומות בהן מופיעות דמויות של נשים ועוד. בישיבה הרביעית של הצוות הבין-משרדי מיום 1.2.12 הגישו נציגי משרד הפנים, לבקשת השרה לבנת, חוזר המופנה לרשויות המקומיות, אולם השרה לבנת קבעה כי החוזר שהוצג כללי מדי ואינו מהווה מענה מספק להקצנה ביחס למעמדן של נשים ברשויות המקומיות. לאור זאת, סוכם כי משרד הפנים, בשיתוף עם משרד המשפטים, יגבש חוזר חדש אשר יכיל הנחיות כיצד לפעול על מנת למנוע הדרת נשים ברשויות המקומיות. עד לחתימת דו"ח זה לא פורסם החוזר ולא התקבלה כל תשובה לשאלתה של הקואליציה מתי הוא עתיד להתפרסם.[xxxix]

המלצות הצוות הבין-משרדי פורסמו ללא התייחסות לפעולות נוספות שיש לנקוט מעבר לחוזר, במאבק נגד הדרת נשים ברשויות המקומיות. בהמלצות הוזכרה אמנם הדרת נשים מפרסומות בתחבורה הציבורית, אך נכתב כי מאחר שעתירה בנושא זה תלויה ועומדת בפני בג"ץ, הצוות לא עסק בכך.

כפי שנמחיש להלן, תופעת הדרת הנשים במרחב העירוני צברה תאוצה בשנים האחרונות והיא כוללת מקרי הדרה חמורים ורבים מני ספור. משכך, מן הראוי היה כי המלצות הצוות הבין-משרדי יתייחסו מפורשות לרעה חולה זו, ויכללו המלצות ברורות וקונקרטיות לשם מיגור התופעה.

הדרת נשים והפרדה בין נשים לגברים באירועים עירוניים

במופע הצדעה לכוחות הביטחון מטעם עיריית ירושלים התקיימה הפרדה כפויה בין גברים לנשים, כאשר הגברים ישבו בקדמת האולם ואילו הנשים ביציע;[xl] הפנינג פסח של עיריית ירושלים התקיים במתחמים נפרדים לגברים ונשים;[xli] אירועי תרבות תורנית בחסות עיריית חיפה התקיימו בשעות נפרדות לגברים ונשים ותחת הפרדה מוחלטת בין המינים בכניסה למתחם האירועים;[xlii] בכינוס של עיתון "המודיע" בבנייני האומה בירושלים נאסר על נשים להיכנס לאולם והן נאלצו לצפות בכינוס בחדר צדדי באמצעות טלוויזיה במעגל סגור. באירוע נכחו בין היתר שר האוצר, יובל שטייניץ, ראש עיריית ירושלים, ניר ברקת, ומנכ"ל בנק הפועלים, ציון קינן;[xliii] בפרויקט "מחויבות אישית" בחסות עיריית תל אביב אפשרו המפעילים הופעות של אמנים גברים בלבד ואילו הופעת אמנית אישה התקיימה כאירוע לנשים בלבד;[xliv] עיריית פתח תקווה קיימה אירועי חנוכה נפרדים לבנים ולבנות;[xlv] וכן קיימים דיווחים על מקרים רבים נוספים של הדרת נשים והפרדה בין גברים לנשים באירועים עירוניים.[xlvi]

הפרדה בין נשים לגברים במדרכות

המגמה של יצירת הפרדה במדרכות וברחובות בין נשים לגברים בערים בעלות אוכלוסייה חרדית ובראשן ירושלים ובית שמש החלה לפני שנים ספורות והחריפה עם השנים. כך, למשל, בשנת 2010 בשכונת מאה שערים בירושלים, הוקמו במהלך חג הסוכות מחיצות המפרידות את הרחוב לגברים ולנשים, ונאסרה באופן מוחלט כניסת נשים לרחובות שלמים בשכונה. האירוע עורר מחאה ציבורית עזה[xlvii] ובעקבותיו הוגשה עתירה לבית המשפט העליון אשר קבע כי ההפרדה אסורה.[xlviii] עם זאת, לקראת חג הסוכות בחודש אוקטובר 2011 נתלו ברחבי ירושלים מודעות הקוראות לנשים שלא להיכנס לרחוב "מאה שערים" בעיר בזמן קיומם של אירועי שמחת בית השואבה, ולהשתמש ברחובות חלופיים.[xlix] במהלך ימי החג הוקמו ברחוב מחיצות הפרדה בין נשים לגברים וסדרנים שהוצבו במקום כיוונו את הגברים אל הכביש ואילו את הנשים למדרכות. שוטרים שנכחו במקום במטרה למנוע אי סדרים לא פעלו להסרת המחיצות, זאת למרות פסיקת בג"ץ שאסרה את הקמתן. בעקבות ממצאים אלה הוגשה עתירה נוספת לבג"ץ, במהלכה מתחו השופטים ביקורת על המשטרה בשל אי-אכיפת האיסור.[l]

אלימות נגד נשים ברחובות

כבר בחודש ספטמבר 2011 פנו מספר ארגונים אל שר החינוך, גדעון סער, ולראש עיריית בית שמש, משה אבוטבול, ודיווחו כי בנות בית הספר היסודי "אורות נריה" בבית שמש סובלות מנאצות, יריקות וידויי ביצים ואבנים מצד תושבי המקום הטוענים כי נוכחותן של הילדות פוגעת בצניעות השכונה.[li] ראש עיריית בית שמש כלל לא הגיב לפניה, ואילו מטעם משרד החינוך התקבלה תגובה רפה ולא מספקת, בה צוין בין היתר כי *"האירועים הולכים ופוחתים"*. רק כשלושה חודשים לאחר מכן, בחודש דצמבר 2011, כאשר התפרסם בכלי התקשורת סיפורה של הילדה בת השמונה, נעמה מרגוליס, החוששת ללכת לבית הספר לבדה בשל ההצקות והאלימות שהופעלו כלפיה, נקטה המשטרה בפעולה, ליוותה את הילדות בדרכן לבית הספר והתעמתה עם האוכלוסייה החרדית במקום. ניסיונות רבים להדיר נשים מהמרחב הציבורי בבית שמש נעשו גם

באמצעות תליית שלטים המורים לנשים לעבור למדרכה אחרת ולא להתעכב ברחובות.[lii] גם לאחר פרסומי המלצות הצוות הבין-משרדי, נמשכה מגמת ההדרה בבית שמש וביוני 2012 רגמו חרדים קיצוניים אישה ואת בתה הפעוטה בשכונה בעיר משום שלטענתם האישה התלבשה בחוסר צניעות.[liii]

העלמת תמונות נשים מהמרחב הציבורי

בשנים האחרונות, במקביל לתופעות הדרה אחרות, החלו להיעלם דמויותיהן של נשים וילדות מלוחות המודעות בירושלים ובערים נוספות. חברות פרסום החלו ליצור שני מערכי פרסום נפרדים, אחד לערים בעלות ציבור חרדי בו לא נראות דמויותיהן של נשים וילדות והשני, אשר נועד ליתר חלקי הארץ, בו מופיעות גם דמויותיהן של נשים וילדות. במקרים אחרים השתמשו החברות באותו מסע פרסום אך התמונות שהופיעו בירושלים ובני ברק נחתכו כך שלא ייראו בהן נשים וילדות או שיראו חלקים מסוימים מהן בלבד. עד ליום כתיבת דו"ח זה "צונזרו" תמונות נשים וילדות בירושלים בין היתר מקמפיינים פרסומיים של עמותת אד"י, חברות האופנה הוניגמן, קסטרו ופוקס, הרכבת הקלה, רשת "סטודיו C" וחברות הרדיו האזוריות. התופעה החלה להתפשט גם לערים נוספות בישראל. כך למשל, בעיר רחובות טושטשו פניה של העיתונאית סיוון רהב מאיר במודעה של העירייה על אירוע בהשתתפותה.[liv]

החברות המפרסמות תולות את האשם במדיניות חברות השילוט וחלקן טוענות כי מדובר בהתחשבות ב"רגשות הציבור" החרדי. כמה מחברות השילוט מתרצות את היעדרן של נשים מן המודעות בהפסדים כלכליים הנגרמים להן בשל השחתת מתקנים ופרסומות בהם מופיעות נשים. חברות שילוט אחרות מטילות את האחריות להיעדרן של נשים מן המודעות לפתחה של עיריית ירושלים האוסרת לכאורה על פרסום נשים, ואילו העירייה הודפת את הטענות מכל וכל. כתוצאה מהתנערותם של כל הגורמים מאחריות, ממשיכה התופעה לצבור תאוצה באין מפריע.[lv]

בינואר 2012 עתרו תנועת "ירושלמים" וכמה מתושבות ירושלים לבג"ץ בגין סירוב חברת השילוט "כנען" להציג קמפיין ובו תמונות נשים על אוטובוסים בירושלים.[lvi] ביולי 2012 מסרה המדינה את תגובתה לעתירה. בתגובתה הסכימה המדינה לעמדת העותרות לפיה אסור ל"אגד" ולחברת "כנען" לסרב לפרסם מודעה מהטעם שמופיעה בה אישה וכי אין בסמכותן להתנות פרסום זה באחריות במקרה של נזקים. עוד ציינה המדינה בתגובתה, כי משרד התחבורה יידרש לפניות בגין אפליה או פגיעה בזכויות אחרות בפרסום, לאחר מיצוי ההליכים מול "אגד". בעקבות העתירה, קבע המפקח על התעבורה כי הרישיון לשימוש בתחבורה ציבורית יותנה בכך ש"בעל רישיון לא יפלה במתן שירותיו לרבות בפרסום המוצב באוטובוס ועל גבי האוטובוס, מחמת גזע, דת או קבוצה דתית, לאום, ארץ מוצא, **מין**, נטייה מינית...."[lvii]

מעניין להביא מתוך הודעת המדינה לבג"ץ בהקשר זה: "הדרת נשים מלוחות המודעות אך מחמת מינן, העלמת כל זכר למין הנשי בשלטי החוצות, פוגעת בכבודן של הנשים, בזכותן לשוויון ולחופש הביטוי, והיא אף מנציחה, מחזקת ומקבעת סטריאוטיפ חברתי פסול של הדרת נשים

והחלשתן בחברה, במקום לתרום למיגורו דווקא בהכללת נשים בפרסומות הנישאות על הבמה הציבורית דנן בתהודה רחבה.״ [lviii]

הנה כי כן, העלמת תמונותיהן של נשים מפרסומים, מעידה אולי יותר מכל על חומרתה של תופעת הדרת הנשים בישראל. הרחקת ייצוגים נשיים מהמרחב הציבורי מנסה להעלים את הקיום הנשי לא רק מקבוצות מיעוט בדלניות, אלא מהנראות הציבורית כולה. ההדרה בפרסום שאינה פוסחת על נשים בכל גיל מינקות ועד שיבה, נושאת מסר קיצוני לפיו כל אישה היא אובייקט מיני ותו לא.[lix]

מסקנות

חרף העובדה שמקרים רבים של הדרת נשים מתרחשים, כאמור, במרחבים הנתונים לפיקוחן של הרשויות המקומיות וביוזמתן של הרשויות המקומיות, הצוות הבין-משרדי לא המליץ על דרכי פעולה שיחוללו שינוי במצב. פעולתו היחידה בנושא הסתכמה בקבלת החלטה כללית על ניסוח חוזר עתידי ובו הנחיות כיצד לפעול על מנת למנוע הדרת נשים ברשויות המקומיות, ללא קביעת לוחות זמנים או יעדים, ואשר גיבושו לא יצא מהכוח אל הפועל.[lx] **עמדת הקואליציה בנושא היא כי היעדר המלצות בעניין הרשויות המקומיות מהווה פגם מהותי בפעילות הצוות הבין-משרדי**. הימנעות מטיפול בסוגיה קריטית זו יוצרת מציאות חיים של הפרדה והדרה המקיפה את כל תחומי החיים. נראה, אם כן, כי המלצה לפעולה כוללת, נמרצת ומיידית בנוגע לרשויות המקומיות היא בבחינת צו השעה.

המלצות

פרק ההמלצות להלן יחולק לשניים, החלק הראשון יעסוק בהמלצות בעלות חשיבות כלל-מערכתית למיגור תופעות ההדרה וההפרדה ברשויות המקומיות, ואילו החלק השני יתייחס להמלצות לטיפול פרטני בכל אחת מהתופעות שתוארו לעיל.

המלצות כלליות

- **על משרד הפנים לנסח חוזר הנחיות מפורט לראשי הרשויות המקומיות באשר לאיסור על הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים ולהפיצו בהקדם. על החוזר לכלול הסבר מדוקדק של היקף האיסור וכן רשימה סגורה ומצומצמת של חריגים המאפשרים לסטות ממנו.**
- **על החוזר לציין את שיטות האכיפה המומלצות במקרים של הפרת ההנחיות וצעדים משמעתיים בעלי כוח הרתעה, שיינקטו נגד מפרים.**
- **על משרד הפנים לספק כתובת לתלונות הציבור על הדרה והפרדה ברשויות המקומיות ולכונן מנגנון מסודר של בחינת התלונות וטיפול מהיר בהן.**

- **מומלץ להטמיע את ההנחיות בקרב הרשויות המקומיות באמצעות סדנאות להכרת החוק והשתלמויות לרענון הנהלים וכן לדאוג למינויו של גוף שיהיה אמון על הנושא ויספק מענה לקשיים בהם ייתקלו הרשויות המקומיות בכל הנוגע לאכיפת החוזר.**
- **חשוב להדגיש כי על פי רוב, למשטרה ולרשויות המקומיות ידוע על כוונות לערוך אירועים בהפרדה אסורה בין נשים לגברים או להדיר נשים, ועליהן לפעול על מנת למנוע את התרחשותם מבעוד מועד.**
- **יש לעודד את הרשויות המקומיות ואת המשטרה להטיל קנסות עירוניים בגין הפרדה אסורה בין נשים לגברים והדרת נשים. בתוך כך, מומלץ ליצור מנגנון אכיפתי הכולל קנסות אשר יוטלו על ידי פקחי הרשויות המקומיות ומשטרת ישראל.**
- **הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר, יהיו אחראים על יישום ההמלצות המופיעות בפרק זה.**

המלצות פרטניות

<u>הדרה והפרדה באירועים</u>-

- **הקואליציה כנגד הדרת נשים סבורה כי במטרה לשים קץ לתופעות הפסולות של הפרדה והדרה באירועים עירוניים, על משרד הפנים להבהיר בחוזר (כאמור לעיל) כי אין לקיים או לאשר כל אירוע עירוני הממומן או נתמך בכל דרך אחרת על ידי הרשות המקומית אם קיים חשש כי תתקיים בו הפרדה אסורה בין נשים לגברים או הדרת נשים.**

<u>הפרדה במדרכות</u>-

- **על הרשויות המקומיות והמשטרה לפעול באופן נחרץ על מנת למנוע את תופעת ההפרדה במרחב הציבורי ובכלל זה לפעול כנגד חסימת רחובות בפני נשים/גברים או תליית שלטים המורים על הפרדה וכן כנגד הצבת מחיצות והצבת סדרנים לשמירה על ההפרדה. הדברים אמורים במיוחד בתקופות בהן <u>ידוע</u> לעירייה ולמשטרה מבעוד מועד כי בכוונת קבוצות קיצוניות ליצור מוקדי הפרדה באזורים רגישים כפי שצוין בהמלצות הכלליות. מן הראוי כי הרשויות המקומיות תפעלנה למען מימוש זכותן של תושבותיהן לחופש תנועה וכבוד, ותנקוטנה בכל האמצעים העומדים לרשותן כדי להילחם בתופעה.**
- **יש להנחות את הרשויות המקומיות ואת המשטרה להחמיר עם המפרים את האיסור על יצירת הפרדה במדרכות ועל הדרת נשים מרחובות ובכלל זה להטיל קנסות עירוניים ולהעמיד לדין את האחראים.**

<u>העלמת תמונות נשים מהמרחב הציבורי-</u>

- **הצוות הבין-משרדי לא עסק כלל בנושא הדרת הנשים מפרסומות כפי שראוי היה כי יעשה. על הרשויות המקומיות והמשטרה מוטלת החובה להיאבק בכל עוז בתופעה של השחתת פרסומים שיטתית ומזיקה מעין זו ולמגר אותה. הקואליציה סבורה כי על הצוות הבין-משרדי, בשיתוף עם משרד הפנים, לבחון דרכים לסייע לרשויות המקומיות במאבק זה ולהנחותן בהתאם.**
- **על פי עמדת הקואליציה כנגד הדרת נשים, על הרשויות המקומיות להתנות את רישיונן של חברות הפרסום בתחומן בכך שלא יפלו על רקע מין (בדומה להענקת רישיונן של חברות התחבורה הציבורית על ידי משרד התחבורה, בכפוף לתנאי זה).**

6. הדרת נשים בתקשורת: רדיו קול ברמה

רקע

תחנת הרדיו "קול ברמה" החלה לפעול בתחילת שנת 2009 כתחנה ייעודית לציבור החרדי-ספרדי. מאז הקמתה לא הועסקו בה נשים כשדריות ולא הושמעו בה נשים - לא בשירה ולא בדיבור, זאת בשל הנחיות ועדת הפיקוח ההלכתית של התחנה. במסגרת האיסור על השמעת נשים, נמנעה התחנה מלהשמיע הן מאזינות שביקשו לעלות לשידור והן נשות מקצוע ופוליטיקאיות. התחנה גם לא דיווחה על אירועים חדשותיים בשידור חי, מחשש שיישמע בהם קולן של נשים.[lxi] בעקבות ביקורת ציבורית כנגד הדרתן של נשים מהתחנה קיימה הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו הליך שימוע ארוך שבסיומו הורתה לתחנה בחודש אוקטובר 2011 להתחיל באופן מיידי להעביר אירועים חדשותיים בשידור חי, ללא עריכה, ולאפשר התייחסות של נושאת תפקיד ציבורי כשזו נדרשת, או כשנושאת התפקיד מבקשת ביוזמתה להתייחס לנושא מסוים. עוד נקבע כי התחנה תקדיש <u>שעה שבועית אחת</u> מתוך 144 שעות שידור שבועיות שבמסגרתה תוכלנה נשים לעלות לשידור. נקבע כי חלק זה של ההסדר ייכנס לתוקפו בתחילת חודש נובמבר 2011.[lxii]

תחנת הרדיו לא עמדה בתנאי ההסדר והתמידה בסירובה להשמיע נשים כיוון ש"אסור להעלות לשידור מרואיינות", גם במקרים בהם הדבר התבקש מבחינה מקצועית. בעקבות תלונות על התנהלות זו למועצת הרשות השנייה, הוחלט לפתוח בהליך הפרה לכאורה מול התחנה בגין אי השמעת נשים ולהטיל עליה עיצום כספי גבוה.[lxiii] ביום 22.12.11 הורתה הרשות השנייה לתחנה לשבץ <u>רצועת נשים יומית</u> החל מחודש פברואר 2012, אולם גם הפעם לא עמדה התחנה בתנאי זה.

ביום 29.3.12 פורסמה בכלי התקשורת ידיעה ממנה עולה כי הרשות השנייה החליטה לבסוף שלא לפתוח בהליך של הפרה נגד התחנה על אף שזו לא עמדה בהוראות הרשות לגבי שידור שעה יומית לנשים. זאת ועוד, על פי הידיעה, הרשות השנייה החליטה לשנות את החלטתה הקודמת וקבעה כי על התחנה לספק <u>ארבע שעות שבועיות בלבד</u> בהן תוכלנה נשים לעלות לשידור, במקום שש שעות שבועיות, כפי שהוחלט בתחילה.[lxiv]

סיכום דיוני הצוות הבין-משרדי בנושא

הצוות הבין-משרדי דן בהסדר הראשוני אליו הגיע רדיו "קול ברמה" עם מועצת הרשות השנייה. במסגרת זו מתחה השרה לבנת ביקורת חריפה על התנהלותה של התחנה והביעה תמיהה כיצד הרשות מעניקה זיכיון ותדרים לתחנת רדיו המדירה מחצית מהאוכלוסייה. השרה אף הוסיפה ושאלה האם כללי המכרז של התחנה, המציינים כי לתחנה יש ועדת פיקוח רבנית, גוברים על חוקי המדינה.[lxv]

לשאלותיה של השרה לבנת השיב מנכ"ל הרשות השנייה מנשה סמירה, כי *"בשל האופי הייחודי של התחנה יש צורך בהליך הדרגתי שבסופו יהיה שילוב של 100% נשים בתחנה"*. לשאלת השרה לבנת מתי צפוי סופו של ההליך, ענה סמירה כי "מקווים שעד סוף 2012, אולם אין זה תאריך סגור". לטענות נציגת המרכז הרפורמי לדת ומדינה לפיהן ההליך ההדרגתי אינו ראוי וכי הליך מסוג זה לא היה מתקבל כלפי אף אוכלוסייה אחרת בישראל, השיבה ראש הלשכה המשפטית ברשות השנייה, כי "זכויות הן זכויות יחסיות". השר הרשקוביץ הוסיף כי סמכות הרשות השנייה לנקוט "בהליך הדרגתי" תוך כדי הפרת חוק, מוטלת בספק.

לשאלתה של השרה לבנת האם על משרד התקשורת להתערב במקרים בהם יש חשש כי הרשות השנייה פועלת בניגוד לחוק, השיב מנכ"ל משרד התקשורת, מר עדן בר-טל, כי משרדו אינו מתערב בתכנים של הרשות השנייה. השרה לבנת ביקרה עמדה זו[lxvi] ונציג משרד המשפטים, עו"ד זנדברג, הצביע על כך שגם אם ראוי לנהוג בזהירות לגבי התערבות בתכנים, הרי שעמדה לפיה משרד התקשורת אינו מתערב בהחלטות הרשות השנייה גם במקרים בהם מופר החוק, היא בעייתית.

בסיכום ישיבות הצוות הבין-משרדי הוחלט כי משרד המשפטים יבחן את החוקיות של מדיניות אי השמעת נשים הננקטת על ידי רדיו "קול ברמה" ויורה לרשות השנייה במידת הצורך, כיצד לפעול הן בנוגע לרדיו "קול ברמה" והן בנוגע לכלי תקשורת אחרים שבאחריותה הרגולטורית.[lxvii]

מסקנות

בחודש אפריל 2012 פנו הקואליציה והמרכז הרפורמי לדת ומדינה לשר התקשורת, משה כחלון, וליו"ר הרשות השנייה ד"ר אילן אבישר, ודרשו להורות לתחנת "קול ברמה" להפסיק את הדרת הנשים, אולם פניות אלה לא נענו.

הצוות הבין-משרדי דן אמנם בהרחבה בהתנהלות תחנת הרדיו "קול ברמה" ואף ביקר בחריפות את ההסדר אליו הגיעה הרשות השנייה עם התחנה, אולם, כאמור, הנושא הועבר לבסוף לבחינתו של צוות משרד המשפטים. לא נקבע מתי יגיש צוות משרד המשפטים את המלצותיו ולא נקבע כל מנגנון פעולה עתידי לצוות הבין-משרדי לאחר שיוגשו המלצות אלה. עד לשלהי חודש יולי 2012, על אף שחלפו מספר חודשים מיום הגשת מסקנותיו של הצוות, לא הוגשו כל המלצות מטעם משרד המשפטים ובכללן בעניין רדיו "קול ברמה".

הקואליציה מוצאת שפתרון זה אינו מספק כלל. תחנת הרדיו "קול ברמה" עושה שימוש בתדר ציבורי שהוא משאב ציבורי לכל דבר. למרות זאת, פועלת התחנה מזה כמעט ארבע שנים בחוסר סמכות ובניגוד לחוק ומדירה נשים באופן פוגעני ומשפיל. התחנה אינה סרה למרותה של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו ופועלת בניגוד לכללי המנהל התקין. מועצת הרשות השנייה מצידה נוקטת יד רכה כלפי התחנה ואינה מפעילה את הסנקציות המתבקשות לנוכח התנהלות התחנה. לאור כל זאת, העברת סוגיית ההתנהלות של התחנה לבחינה משפטית נוספת על ידי משרד

המשפטים מאפשרת לתחנה להמשיך בהדרת נשים באין מפריע, כפי שהיא נוהגת זה שנים ארוכות וקיים חשש מוצק כי היא תמשיך לעשות כן עוד תקופה ארוכה.

יש להדגיש, כי הרשות השנייה הנה גוף ציבורי המחויב לעקרון השוויון. אימוץ "ההליך ההדרגתי" לשם הפסקת ההדרה עומד בסתירה לעקרון השוויון, משום שבפועל משמעות הדבר היא כי הרשות מאפשרת, נכון לעתה, את המשך הדרת נשים.

המלצות

- **יש להורות לתחנת הרדיו "קול ברמה" לאפשר ללא שיהוי השמעת קולן של נשים ללא תנאי וסייג, וללא כל הגבלה של שעות או ימים.**
- **יש לאפשר העסקת נשים בתחנה ללא הגבלה והכל בהתאם לעקרונות השוויון והכבוד.**
- **הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר, יהיו אחראים על יישום ההמלצות המופיעות בפרק זה.**

7. הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים בעסקים פרטיים

הצוות הבין-משרדי לא דן כלל בתופעה המתרחבת של הפרדה בין נשים לגברים בעסקים פרטיים, כאשר גורמי האכיפה אינם עושים דבר על מנת למנוע את התופעה האסורה על פי החוק.

רקע

נגעי ההדרה וההפרדה לא פסחו גם על עסקים פרטיים אשר משיקולים כלכליים, ולעיתים תחת לחץ ואיומים של גורמים חרדים קיצוניים, בוחרים שלא להעסיק נשים, וכן לקבוע כניסות, תורים ושעות נפרדות בבית העסק לגברים ונשים ולהציב דרישות צניעות לנשים. כך למשל, החלה רשת המזון "רמי לוי" להנהיג קופות נפרדות לגברים ונשים בסניף הרשת בביתר עילית[lxviii] ובדומה החלה רשת המזון "זול ובגדול" להעסיק בסניפה שבשכונת סנהדריה בירושלים גברים בלבד במטרה לעמוד בדרישות הצניעות.[lxix]

מסקנות

הקואליציה סבורה כי אם לא יתקיים דיון ציבורי על תופעות אלה ולא תינקט פעולה מיידית ומקיפה לעצירתן, תתרחב הדרת הנשים בעסקים פרטיים ודרישות ההפרדה והצניעות יילכו ויקצינו.

יודגש כי הפרדה מלאכותית בין קבוצות חרדיות ליתר החברה הישראלית אינה אפשרית, שכן נורמות המשתרשות בקבוצות אלה, משפיעות עד מהרה גם על יתר החברה. לפיכך תופעות ההדרה וההפרדה בעסקים פרטיים, המטמיעות רטוריקה משפילה לפיה נשים הן אובייקט מיני, פוגעות במעמדן של נשים מכל גוני האוכלוסייה וגורמות נזק למרקם החיים החברתי בישראל. הדרת נשים והפרדה בין המינים אסורות על פי חוק גם בעסקים פרטיים המשרתים את הציבור, מאחר שאינן נובעות מאופי השירות. כידוע, בעסקים אלה אין מתקיימת פעילות דתית, כגון תפילה בבית כנסת, שבה ההפרדה מותרת בשם חופש הדת והזכות לתרבות, אלא פעילות של חולין שאינה מצדיקה הפרדה או הדרה.

המלצות

- **על הצוות הבין-משרדי לדון בתופעות ההדרה וההפרדה בעסקים פרטיים ולבחון דרכים מתאימות למיגורן.**
- **כחלק מהקמפיין הממשלתי עליו המליץ הצוות הבין-משרדי, יש לעודד אכיפה אזרחית ולהדגיש את האפשרות לתבוע לפי חוק איסור אפליה גם בגין הדרה והפרדה בעסקים פרטיים (פירוט הקמפיין להלן בפרק "המלצות כלליות").**
- **הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר, יהיו אחראים על יישום ההמלצות המופיעות בפרק זה.**

8. המלצות כלליות

מעבר להמלצות הנקודתיות שהוצגו לעיל נדרשת פעולה מערכתית נרחבת מצד הממשלה אשר תבלום את ההתדרדרות הנמשכת במעמדן של נשים בחברה הישראלית. על פעולה זו לכלול את המרכיבים הבאים:

- **את המאבק בהדרת הנשים יש להטיל על גוף ממשלתי <u>אחד</u>, שיקבע סדרי עדיפויות, יעניק סמכויות לגופי משנה (משרד הפנים, משרד המשפטים, רשויות מקומיות, שירותי דת ועוד), יקצה משאבים לפעולות נדרשות ויעקוב אחר יישום המלצות הצוות הבין-משרדי. כאמור, הקואליציה מוצאת שהגוף המתאים ביותר לתפקיד זה הוא הרשות לקידום מעמד האישה במשרד ראש הממשלה, או כל גוף ממשלתי-מקצועי אחר.**
- **נוסף על מינויו של גוף המרכז את נושא הדרת הנשים, על כל משרד ממשלתי לפרסם נהלים פנימיים מפורטים למניעתה של הדרת נשים ולטיפול בתופעות אלה, וכן למנות בכל משרד גורם אחראי על אכיפת הנהלים.**
- **הצוות הבין-משרדי המליץ על עריכת קמפיין תקשורתי שמטרתו הגברת המודעות הציבורית לאיסור על הדרת נשים מהמרחב הציבורי ולערך השוויון בין המינים. המלצה זו טרם יושמה וראוי כי תיושם בהקדם. במסגרת הקמפיין מומלץ גם להגביר ולעודד את האכיפה האזרחית בתחום, באמצעות עידוד נשים להגיש תביעות אזרחיות על הפרת זכויותיהן לפי החוק לאיסור אפליה.**
- **פרסום <u>הנחיות גורפות</u> בכל משרדי הממשלה שיבהירו את החומרה שבהפרדה ובהדרה, אי-חוקיותה ואפשרויות האכיפה העומדות בפני רשויות שונות. מומלץ גם לערוך <u>סדנאות</u> לאוכלוסיות יעד אלה לשם הטמעת הנורמות הרצויות.**
- **על המשרד לביטחון פנים לחדד ולהרחיב את הנהלים הנוגעים לאכיפת החוק נגד גורמים הפועלים להדרת נשים וליצירת הפרדה אסורה בין המינים, לערוך סדנאות ברמה ארצית בנושא ולעודד <u>אכיפה מוגברת</u>.**
- **יש לקבוע כי מימון ציבורי לא יועבר לגופים המפלים נשים בניגוד לחוק ולוודא כי באירועים הממומנים מכספי הציבור לא תיערך הפרדה.**
- **גורמים המפלים נשים באופן שיטתי, כדוגמת רדיו "קול ברמה", יזכו לטיפול באמצעים משמעתיים, פליליים ומנהליים בהתאם. אכיפה זו צריכה להתבצע גם ללא קיומה של תלונה פרטנית בעניין.**

9. סיכום

למרות פעילותו של הצוות הבין-משרדי בראשות השרה לבנת, תופעות ההפרדה בין גברים לנשים והדרת נשים לא נבלמו, ונראה כי ערכי הכבוד והשוויון טרם הופנמו על ידי חלקים גדולים בציבור הישראלי. דומה כי גם ממשלת ישראל נוקטת ביחס לנושא זה במדיניות של שמאל דוחה וימין מקרבת: מחד, היא מצהירה כי בכוונתה למגר את תופעות ההדרה וההפרדה ואף הקימה לשם כך את הצוות הבין-משרדי; מאידך, היא מאפשרת את המשך תופעות ההפרדה וההדרה בחסות משרדיה. אין זאת אלא, שרק מדיניות אחידה וחד משמעית של הממשלה כנגד הדרת הנשים תוביל לשינוי. אנו תקווה כי מאמץ משולב שיאגד בתוכו את המלצות הצוות הבין-משרדי ואת כלל המלצות הקואליציה כנגד הדרת נשים יצליח למגר את ההדרה וההפרדה, ויסייע בכינון חברה ליברלית המושתתת על ערכים של כבוד הדדי ושוויון.

---

[i] דו"ח המרכז הרפורמי לדת ומדינה "**מודרות למהדרין: הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים במרחב הציבורי בישראל**" 2 (2011), עמ' 11.

[ii] שם, עמ' 13.

[iii] בג"ץ 6427/02 , **התנועה לאיכות השלטון נ' הכנסת**, טרם פורסם, פסקאות 35,38 לפסק דינו של הנשיא ברק.

[iv] הרחקת הנשים מהמרחב הציבורי נובעת מהתפיסה הפטריארכאלית-שמרנית לפיה המרחב הציבורי שייך לגברים בלבד ואילו מקומן של הנשים הוא במרחב הפרטי והביתי. תפיסה זו נועדה לשמור על צניעותן של הנשים ולמנוע מהן לפתוח את הגברים במרחב הציבורי הנתפס כשייך להם. לעומת זאת, חברה ליברלית מבקשת ליצור מרחב ציבורי משותף בין המינים בו מנוטרלת ההסתכלות על נשים כאובייקט מיני ועל גברים כיצורים מיניים שאינם מסוגלים לכבוש את יצרם; דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 54.

[v] בג"ץ 98/69 **ברגמן נ' שר האוצר**, כז (1) 698 , 693.

[vi] סעיף 3(א) לחוק, ההדגשה שלנו.

[vii] ניתן ללמוד על אופי החריגים אותם הסדיר המחוקק מהדוגמאות שהובאו בדיוני ועדת חוקה, חוק ומשפט בהצעת החוק, שכללו הפרדה בבריכות שחיה, אולמות שמחה, מופעי בידור והקרנת סרטים.

[viii] דו"ח קווי ההפרדה של עמותת חדו"ש-לחופש דת ושוויון מיום 2.3.10.

http://hiddush.org.il/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8-2386-0-2500_%D7%A0%D7%A1%D7%99%D7%A2%D7%95%D7%AA_%D7%94%D7%A4%D7%A8%D7%93%D7%94_%D7%91%D7%99%D7%95%D7%9D.aspx#FrameWork/Upload/gallery_uclfmGallery_e542b861-1c75-49ae-b014-385b7ef01d9e.JPG

[ix] דו"ח המרכז הרפורמי לדת ומדינה "**מודרות למהדרין: הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים במרחב הציבורי בישראל**" 1 (2010), עמ' 6.

[x] בג"ץ 746/07 **נעמי רגן נ' משרד התחבורה**, טרם פורסם.

[xi] שם, פסקאות ל"ב-ל"ה לפסק דינו של השופט רובינשטיין,

[xii] שם, פסקה ל"ו לפסק דינו של השופט רובינשטיין,

[xiii] שם, פסקאות ל"ז-מ"א לפסק דינו של השופט רובינשטיין.

[xiv] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 41,

[xv] שם, שם.

[xvi] טניה רוזנבליט "יואז בא שוטר וביקש שאעבור לספסל האחורי" **ynet** 18.12.11 http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4162870,00.html

[xvii] המלצות הצוות הבין-משרדי מיום 11.3.12.

[xviii] פרוטוקול הישיבה השנייה של הצוות הבין-משרדי מיום 4.1.12 בעמוד 3: *"עו"ד עדנה הראל מפרקליטות המדינה שישבה בזמנו בוועדה של משרד התחבורה על קווי ההפרדה נתנה סקירה של מה שנידון בוועדה. בדיון עלה הצורך בכך שבאתר של משרד התחבורה יהיה כתוב לא רק על חובות הנוסעים באופן כללי אלא גם התייחסות לזכויות של נוסעות ביחס למקומות ישיבה. הצוות אימץ רעיון זה."*

[xix] ההמלצות לקוחות ממכתב המרכז הרפורמי לדת ומדינה לשר התחבורה מיום 26.1.12.

[xx] לאור המאפיינים היחודיים לתופעות של הדרת הנשים במסגרת הרשויות המקומיות , תידון סוגיה זו בפרק נפרד,

[xxi] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 26.

[xxii] שם, עמ' 44.

[xxiii] אופיר בר זוהר "רופאה בקופ"ח מאוחדת: "אוסרים עליי ללבוש חלוק עם שרוול קצר" **הארץ online** 28.12.11, http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1602836

[xxiv] קובי נחשוני "פנייה לליצמן: מנע הדרת נשים בכנס פוע"ה" **ynet** 8.1.12 http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4172629,00.html; הפנייה לראש הממשלה ולמנכ"ל מצורפת כנספח א'.

[xxv] אורי פולק "בעקבות הדרת נשים: רופאים ביטלו השתתפותם בכנס פוע"ה" **אתר "כיפה"** 5.1.12 http://www.kipa.co.il/now/47238.html

[xxvi] רוני לינדר-גנץ "הר"י: רופאים לא ישתתפו באירועים רופאיים ומדעיים מדירי נשים" **דה- מרקר** 9.1.12. http://www.themarker.com/consumer/health/1.1612588

[xxvii] להרחבה על אירועי הדרת נשים על ידי גופים ממשלתיים ראו: "מודרות למהדרין", עמ' 30-26.

[xxviii] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, בעמ' 27; דיווחים שהתקבלו בארגון שתי"ל.

[xxix] פרוטוקול הישיבה השלישית של הצוות הבין משרדי מיום 11.1.12.

[xxx] פרוטוקולים של הצוות הבין-משרדי מהישיבה השנייה מיום 4.1.12 ומהישיבה השלישית מיום 11.1.12; ע"א 6024/97 - **פרדריקה שביט נ' חברה קדישא גחש"א** ראשל"צ. פ"ד נג(3), 600.

[xxxi] פרוטוקולים של הצוות הבין-משרדי מהישיבה השנייה מיום 4.1.12 ומהישיבה השלישית מיום 11.1.12.

[xxxii] פרוטוקול הישיבה הרביעית של הצוות הבין-משרדי מיום 1.2.12.

[xxxiii] שם.

[xxxiv] יאיר אטינגר "מועצת הרבנות הראשית לישראל: "אין מניעה שאישה תישא הספד"" **הארץ online** 11.6.12 http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1728423; התכתבות עם עו"ד ריקי שפירא.

[xxxv] מכתב ממנכ"ל המשרד לשירותי דת אביגדור אוחנה אל שרת החינוך והספורט לימור לבנת מיום 6.3.12, צורף להמלצות הוועדה כנספח ג'.

[xxxvi] פרוטוקול הישיבה הרביעית של הצוות הבין משרדי מיום 1.2.12; התכתבות עם עו"ד ריקי שפירא.

[xxxvii] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 27.

[xxxviii] למידע נוסף על מקרי הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים ברשויות המקומיות, ראו דו"ח המרכז הרפורמי לעיל ה"ש 1.

[xxxix] פנית הקואליציה אל ד"ר אמרני בעניין חוזר אל הרשויות המקומיות מצ"ב ומסומנת כנספח ד'.

[xl] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 31.

[xli] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 32.

[xlii] שם, שם.

[xliii] שם, עמ' 33.

[xliv] גילי כהן ואילן ליאור "איסור 'שירת נשים' – גם בפרויקט לתיכוניסטים בתל אביב" **הארץ Online** 1.11.11 http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1536190

[xlv] גילי כהן "עיריית פתח תקווה מפרידה בין בנים לבנות באירוע חנוכה" **הארץ Online** 22.12.11 http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1598005

[xlvi] להרחבה על אירועי הפרדה נוספים באירועים עירוניים ראו: "מודרות למהדרין" עמ' 35-30.

[xlvii] בג"ץ 6953/10 **מפלגת מר"צ ואח' נ' מפקד מחוז ירושלים- ניצב אהרון פרנקו ואח'**, טרם פורסם; רונן מדזיני "בג"ץ: הנשים יצעדו במאה שערים, ההפרדה תוסר" **ynet** 28.9.10 http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3961333,00.html

[xlviii] בג"ץ 6986/10 **חברת מועצת עיריית ירושלים, רחל עזריה ואח' נ' משטרת ישראל** ואח', טרם פורסם.

[xlix] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 33.

[l] בג "ץ 7521/11 **רחל עזריה חברת מועצת עיריית ירושלים נ' משטרת ישראל**, טרם פורסם.

[li] הרטוריקה שנלוותה לאלימות נגד הילדות היא כי המרחב הציבורי שייך לגברים שהם יצורים מיניים ולכן אישה ואפילו ילדה, הנכנסת למרחב זה, משמשת כפיתוי אסור המאיים על הסדר הציבורי. זוהי תפיסה לפיה מהותן של נשים וילדות הנה פיתוי מיני המסוכן לגברים ויש לסלקן מהמרחב הציבורי כדי למגר את הסכנה. על פי רטוריקה זו, לשם השגת מטרה זו כמעט כל האמצעים כשרים, כולל שימוש באלימות כלפי ילדות רכות בשנים; מכתב מטעם הארגונים שתי"ל, י"ב בחשוון, קולך וממזרח שמש, מיום 26.9.11 ותגובת משרד החינוך מצ"ב כנספחים ב' ו-ג'.

[lii] דפנה ליאל ורינה מצליח "באמצע בית שמש: שלט "נשים- לחצות את הכביש" **mako חדשות 2** 21.12.11 http://www.mako.co.il/news-israel/local/Article-ed2d260c8816431017.htm

[liii] נועם (דבול) דביר "נרגמה באבנים בגלל לבושה: "פחדתי על הילדה"" **ynet** 20.6.12 http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4245135,00.html

[liv] גילי כהן "עיריית רחובות טשטשה את פניה של רהב מאיר" **הארץ online** 26.1.12 http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1626247

[lv] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 41.

[lvi] בג"ץ 39/12 **עמותת ירושלמים נ' משרד התחבורה ואח'**; אביעד גליקמן "עתירה לבג"ץ: מנעו הדרת נשים מפרסומות בבירה" **ynet** 1.1.12 http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4169547,00.html

[lvii] אביאל מגנזי "המדינה תאסור הדרת נשים בפרסום באוטובוסים" **ynet** 11.7.12 http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4254110,00.html; ההדגשה שלנו.

[lviii] בג"צ 39/12 **עמותת תנועת ירושלמים נגד מדינת ישראל – משרד התחבורה, משטרת ישראל, אגד אגודה שיתופית לתחבורה בישראל בע"מ, כנען מדיה פרסום בתנועה בע"מ.**

[lix] ראוי להעיר בשלב זה, כי עולם הפרסום החילוני בישראל חוטא גם הוא תדיר בהצגת נשים באופן משפיל כאובייקטים מיניים. עם זאת, ברור לכל בר דעת, כי הפתרון לבעיה אינו העלמתן של הנשים, כי אם הצגתן כסובייקט אנושי ולא כאובייקט מיני.

[lx] בישיבות הצוות הבין-משרדי נקבע כי החוזר יכיל הנחיות לרשויות המקומיות אך תוכנו של החוזר לא פורט מעבר לכך.

[lxi] אופיר בר-זוהר "טענות נגד רדיו קול ברמה: לא מאפשר לנשים לעלות לשידור" **דה-מרקר** 16.12.10
http://www.themarker.com/advertising/1.593314

[lxii] דו"ח המרכז הרפורמי, לעיל ה"ש 1, עמ' 37.

[lxiii] נתי טוקר, רוני לינדר-גנץ "הדרת נשים ברדיו קול ברמה: "רוצים לראיין רופא ולא רופאה" **דה-מרקר** 14.12.11
http://www.themarker.com/advertising/1.1591031

[lxiv] נתי טוקר, "הנחות לרדיו קול ברמה: יורשה להעלות פחות נשים לשידור" **דה-מרקר** 29.3.12
http://www.themarker.com/advertising/1.1675404

[lxv] פרוטוקול הישיבה הרביעית של הצוות הבין-משרדי.

[lxvi] התכתבות עם עו"ד ריקי שפירא עובדת המרכז הרפורמי לדת ומדינה וחברת ועד בארגון "קולך".

[lxvii] המלצות הצוות הבין-משרדי לעיל ה"ש 56.

[lxviii] ארי גלהר "הפרדה בין גברים לנשים בקופות 'רמי לוי' בביתר עילית" **ידיעות ירושלים** 30.12.11

[lxix] משה הלר "הדרת קופאיות: חרדים מחרימים סופר שנשים עובדות בו" **nrg מעריב** 23.12.11

הארגונים החתומים על הדו"ח: